In hoeverre verschillen vmbo en havo/vwo in de inhoudelijke invulling van burgerschapsonderwijs?

Beantwoord door Annabel Vaessen (kennismakelaar Kennisrotonde)

27 februari 2025

KR. 2320

Kort antwoord

Diverse studies wijzen erop dat vmbo- en havo/vwo-scholen verschillen in de inhoudelijke invulling van burgerschapsonderwijs. Docenten in havo/vwo lijken iets meer nadruk te leggen op kritisch denken en bijdragen aan maatschappelijke veranderingen, terwijl hun collega's in vmbo iets vaker (ook) aanpassing, discipline en sociale competenties belangrijke doelen vinden. Leerlingen in havo/vwo ervaren hun klasklimaat vaker als open voor discussie dan hun leeftijdsgenoten in vmbo. Ook geven havo-/vwo-leerlingen aan vaker deel te nemen aan besluitvormingsprocessen in de klas/school dan vmbo-leerlingen.

Antwoord

Inleiding

Sinds 2021 gelden nieuwe wettelijke eisen voor burgerschapsonderwijs in het po en (v)so. Scholen moeten in ieder geval aandacht besteden aan respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat; sociale en maatschappelijke competenties; en kennis van en respect voor culturele verschillen en het non-discriminatiebeginsel. Ze moeten ook zorgdragen voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de basiswaarden, en een oefenplaats creëren waar leerlingen de basiswaarden in de praktijk kunnen brengen. Scholen hebben ruimte om binnen deze kaders zelf te bepalen hoe ze hun burgerschapsonderwijs inrichten.

Er zijn aanwijzingen dat vo-scholen burgerschapsonderwijs op verschillende manieren vormgeven. Onderzoek suggereert dat docenten verschillen in de doelen die zij belangrijk vinden en dat leerlingen verschillen ervaren in de mate van discussie en besluitvorming in de klas en/of school. Deze bevindingen zijn voornamelijk gebaseerd op (kleinschalige) studies naar de perspectieven van leerlingen en docenten. Deze studies geven niet per se een representatief beeld van de praktijk op alle scholen in Nederland.

In vmbo lijken vaker aanpassing, discipline en sociale competenties een doel

Docenten in havo/vwo lijken vooral kritisch denken als belangrijk doel te beschouwen, terwijl hun collega's in vmbo vooral sociale betrokkenheid en discipline belangrijke doelen lijken te vinden. Dit blijkt uit vragenlijstonderzoek bij 109 vo-scholen in Nederland (Leenders et al., 2008). Bij kritisch denken gaat het bijvoorbeeld om een eigen mening vormen en omgaan met kritiek. Bij discipline gaat het bijvoorbeeld om

gehoorzaamheid, en bij sociale betrokkenheid om respect voor anderen. Uit de studie bleek ook dat docenten in havo/vwo zich vooral lijken te richten op kritisch-democratisch burgerschap, terwijl docenten in vmbo zich daarnaast ook vaak richten op aanpassingsgericht burgerschap. Bij kritisch-democratisch burgerschap ligt de nadruk op kritisch denken, actieve participatie en dialoog. Bij aanpassingsgericht burgerschap staan aanpassing, algemene belangen en tradities centraal.

Een casestudie bij zes Nederlandse vo-scholen (Ten Dam & Volman, 2003) liet zien dat in havo/vwo vooral het ontwikkelen als kritische burger en bijdragen aan maatschappelijke veranderingen belangrijke doelen waren. In het vmbo waren vooral het werken aan sociale competenties die leerlingen thuis niet hebben geleerd, zoals zelfvertrouwen en communicatieve vaardigheden, belangrijke doelen. De casestudies zijn gebaseerd op interviews met docenten en schoolleiders, lesobservaties en analyses van lesmateriaal.

Een belangrijke kanttekening is wel dat beide besproken studies (lang) voor de huidige wetgeving zijn uitgevoerd. Ze geven daarom mogelijk geen actueel beeld van de burgerschapsdoelen die docenten belangrijk vinden.

In andere landen laat onderzoek ook zien dat in voorbereidende academische onderwijstypen (zoals vwo) vooral aandacht is voor het stimuleren van actief, kritisch en complex burgerschap, terwijl in voorbereidende beroepsgerichte onderwijstypen (zoals vmbo) met name aandacht is voor praktische kennis over burgerschap (Ichilov, 2002; Levinson, 2010).

In vmbo ervaren leerlingen minder ruimte voor discussie en besluitvorming

Havo/vwo-leerlingen ervaren het klasklimaat meer open voor discussie dan leerlingen in vmbo. Dit blijkt uit verschillende studies, zoals het Nederlandse deel van de ICCS-studie onder 2.609 leerlingen in het tweede leerjaar (Daas et al., 2023). In een andere studie zeggen leerlingen in havo/vwo vaker dan vmbo'ers dat ze in de klas (positieve) ervaringen opdoen met discussie over alledaagse, sociale en politieke onderwerpen (Nieuwelink et al., 2019). Dit verschil was meer zichtbaar in het vierde jaar van de middelbare school dan in het tweede jaar. Ook volgens Mennes et al. (2023) ervaren leerlingen in havo/vwo discussies vaker als positief dan leerlingen in vmbo.

Vmbo-leerlingen geven daarnaast minder vaak dan hun leeftijdsgenoten in havo/vwo aan dat ze op school deelnemen aan besluitvorming (Daas et al., 2023). Vwo-leerlingen geven het vaakst aan mee te doen. Het gaat om activiteiten zoals stemmen op een (of kandidaat stellen als) klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad, en meebeslissen over hoe zaken op school geregeld worden. Uit een eerdere, kwalitatieve studie onder Nederlandse leerlingen kwam naar voren dat zowel vmbo- als havo/vwo-leerlingen beperkte ervaring opdoen met besluitvorming op school (Nieuwelink et al., 2016). De meeste leerlingen waren niet bekend met de leerlingenraad of twijfelden aan de invloed ervan. Daarnaast gaven zij aan dat leraren hun mening over school- en klassenregels vaak niet meenemen in besluitvorming. Wanneer leerlingen wel mochten meebeslissen over zaken in de klas, bijvoorbeeld over de datum van een toets, gebeurde dit naar hun zeggen doorgaans via een stemming waarbij de meerderheid bepaalde, zonder vooraf ruimte voor discussie.

Er blijken geen verschillen te zijn tussen vmbo en vwo als het gaat om de mate waarin leerlingen vinden dat zij op school leren over burgerschap (Daas et al., 2023).

Ruimte voor discussie en besluitvorming hangt positief samen met burgerschapskennis, ongeacht andere factoren zoals de achtergrond van leerlingen. Dit blijkt uit de internationale ICCS-studie onder 24 landen in Europa, Zuid-Amerika en Azië (Schulz et al., 2024). Leerlingen leren beter over burgerschap als ze ervaren dat de klas een veilige en open plek is om te discussiëren, en als ze op school ervaring opdoen met stemmen, bijvoorbeeld voor een klassenvertegenwoordiger of leerlingenraad. Ook uit het Nederlandse deel van de ICCS-studie (Daas et al., 2023) blijkt dat leerlingen die aangeven dat er op school een open klasklimaat is voor discussie, hoger scoren op burgerschapskennis. Het gaat hier om een correlatie: de richting van het verband is onduidelijk.

Geraadpleegde bronnen

Daas, R., Ten Dam, G., Dijkstra, A. B., Karkdijk, E. M., Naayer, H. M., Nieuwelink, H., & Van der Veen, I. (2023). *Burgerschap in Beeld. Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press.

Ichilov, O. (2003). Teaching civics in a divided society: The case of Israel. *International Studies in Sociology of Education*, *13*, 219-242.

Leenders, H., Veugelers, W., & De Kat, E. (2008). Teachers' views on citizenship education in secondary education in The Netherlands. *Cambridge Journal of Education*, *38*, 155-170.

Levinson, M. (2010). The civic empowerment gap: Defining the problem and locating solutions (pp. 331-361). In: L. R. Sherrod, J. Torney-Purta, & C. A. Flanagan, (Eds.), *Handbook of research in civic engagement and youth*. Wiley.

Mennes, H. I., Munniksma, A., Dijkstra, A. B., & Van de Werfhorst, H. G. (2023). Inequalities in democratic outcomes among young citizens: The role of access to and participation in democratic activities in school in 15 countries. *Acta Politica*, 1-23.

Nieuwelink, H., Dekker, P., Geijsel, F., & Ten Dam, G. (2016). Adolescents' experiences with democracy and collective decisionmaking in everyday life. In P. Thijssen, J. Siongers, J. Van Laer, J. Haers, & S. Mels (Eds.), *Political engagement of the young in Europe: youth in the crucible* (pp. 174-198). (Routledge studies in governance and public policy; Vol. 23). Routledge, Taylor & Francis Group.

Nieuwelink, H., Dekker, P., & Ten Dam, G. (2019). Compensating or reproducing? Students from different educational tracks and the role of school in experiencing democratic citizenship. *Cambridge Journal of Education*, *49*(3), 275-292.

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Damiani, V., & Friedman, T. (2024). *Education for Citizenship in Times of Global Challenge. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022 International Report*. Springer.

Ten Dam, G. T., & Volman, M. L. (2003). A life jacket or an art of living: Inequality in social competence education. *Curriculum Inquiry*, *33*(2), 117-137.

Thijs, P., Kranendonk, M., Mulder, L., Wanders, F. H. K., Ten Dam, G. T. M., Van der Meer, T. W. G., & Van de Werfhorst, H. G. (2019). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs: Adolescentenpanel democratische kernwaarden en schoolloopbanen jaar 1 2019/2019*. Onderzoeksgroep ADKS.

Van de Werfhorst, H., Elffers, L., & Karsten, S. (2015). *Onderwijsstelsels vergeleken: leren, werken en burgerschap*. Didactief onderzoek.

Meer weten?

- Onderwijskennis. (2023). *De school als oefenplaats voor burgerschap*
- Kennisrotonde. (2023). *Hoe kun je de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen in het voortgezet onderwijs in beeld brengen?*
- Kennisrotonde. (2017). *Heeft leerlingen betrekken bij het schoolbeleid positieve effecten op de motivatie en de leerprestaties?*
- Kennisrotonde. (2019). *Welke invloed heeft het bieden van keuzemogelijkheden op de leerresultaten en de motivatie van leerlingen?*

Over deze vraag

Opgesteld door:	Annabel Vaessen (kennismakelaar Kennisrotonde)
Vraagsteller:	Leraar
Geraadpleegde expert:	Hessel Nieuwelink (lector Burgerschapsonderwijs HvA, expert pedagogisch-didactisch handelen van leraren bij onderwijs over burgerschap, democratie en politiek)
Onderwijssector:	Voortgezet onderwijs
Trefwoorden:	Burgerschap, competenties, ongelijkheid, vmbo, havo/vwo
Referentie:	Kennisrotonde. (2024). *In hoeverre verschillen vmbo en havo/vwo in de inhoudelijke invulling van burgerschapsonderwijs?* (KR. 2320)

Dit antwoord is gepubliceerd op Kennisrotonde.nl. De Kennisrotonde is samen met NCO en Onderwijskennis een dienst van het NRO.